

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті здійснено короткий огляд становлення теорії щодо репрезентації педагогічного дискурсу в українській науці. Авторка акцентує увагу на досягненнях сучасних дослідників педагогічного дискурсу, характеризуючи їх погляди на статус означеного поняття, його ключові ознаки, а саме: текст, мовна особистість, мовно-риторична особистість, дискурсивна особистість.

Ключові слова: педагогічний дискурс, текст, мовна особистість, мовно-риторична особистість, дискурсивна особистість.

Палиця Г.С. Педагогический дискурс в концепции современных украинских исследователей. *В статье осуществлен короткий обзор становления теории относительно репрезентации педагогического дискурса в украинской науке. Автор акцентирует внимание на достижениях современных исследователей педагогического дискурса, характеризуя их взгляды на статус определенного понятия, его ключевые признаки, а именно: текст, языковая личность, языково-риторическая личность, дискурсивная личность.*

Ключевые слова: педагогический дискурс, текст, языковая личность, языково-риторическая личность, дискурсивная личность.

Palytsya G.S. Representation of pedagogical discourse in modern Ukrainian researchers' conception. *The article deals with a short review of the representation of a pedagogical discourse theory in the Ukrainian research works. The author emphasizes the achievements of modern researchers of a pedagogical discourse, characterizing their views on the status of the defined notion, its basic characteristics, namely: text, language personality, language and rhetorical personality, discourse personality.*

Keywords: pedagogical discourse, text, language and rhetorical personality, discourse personality.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному суспільстві педагог, викладач цілком справедливо посідає ключову позицію щодо своєї ролі у формуванні майбутнього кожного конкретного суспільства, оскільки саме на ньому лежить відповідальність стосовно виховання гармонійної особистості, а це відбувається передусім за допомогою живого, ефективного, переконливого слова, тому «педагог несе відповідальність перед суспільством за зміст і наслідки свого мовлення, а також за його якість» [4: 56].

Однією з передумов успішного педагогічного спілкування є майстерне володіння засобами професійно-педагогічної комунікації, що передбачає вільне оперування ресурсами мови, нормами статусно орієнтованого спілкування, слідування яким постійно є предметом оцінки з боку адресата [5: 72], тому цілком виправданим є зростання інтересу до педагогічної комунікації як процесу взаємодії між учителем і учнем, учителя, викладача як мовно-риторичної особистості. До того ж, і сама комунікація отримала в останні роки розмаїтих форм вияву, вимагаючи від педагога не лише досконалого володіння мовленням, але й сучасними інформаційними технологіями, що

також надають низку комунікативних послуг. Ці питання успішно вивчають наукові розвідки у сфері педагогічного дискурсу, який активно досліджують не лише в лінгвістиці, але й педагогіці, психології та соціології, що «дозволяє розширити потенціал цієї лінгвістичної теорії за рахунок залучення досягнень, отриманих суміжними областями знань» [5: 9], а відтак, і наповнити її новим змістом, інтерпретувати в новому світлі, відкриваючи нові грані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічний дискурс протягом останніх років є темою, що активно вивчається в Україні гуманітарними науками, особливо лінгвістикою та педагогікою. У межах досліджень, що проводяться, розглядається теоретичний аспект цієї проблеми (Ф. Бацевич [1], З. Бичко [3], А. Габідулліна [5] Н. Голуб [6], Т. Космеда [8], Г. Сагач [13] та ін.) та практичне застосування в навчальному процесі (І. Кочан [10], З. Мадюк [11], Н. Станкевич [14] та ін.). Найбільш глибоко статус педагогічного дискурсу висвітлено в наукових розвідках останніх років – монографіях А. Габідулліної та Н. Голуб, а також напрацюваннях колективу вчених – учасників семінару «Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки» Ф. Бацевича, Т. Космеда та ін., що обґрунтовує вибір цих праць як предмету аналізу поданої наукової розвідки.

Отже, **мета** дослідження – огляд проблеми щодо трактування педагогічного дискурсу в концепціях авторів докторських дисертацій, що захищені в останні роки в Україні (А. Габідулліна (2010), Н. Голуб (2009)) та репрезентація дискусії навколо вказаної проблеми, яка мала місце на семінарі «Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки» (2007).

Завдання наукової розвідки: 1) простежити історію становлення педагогічного дискурсу в українській лінгвістичній і педагогічній науці; 2) проаналізувати особливості інтерпретації цього поняття в концепціях, що відображені у сучасній українській науці.

Поняття «педагогічний дискурс» увійшло в науковий обіг у 70-ті роки ХХ століття в дослідженнях із педагогічної лінгвістики. Його основоположниками є Дж. Сінклер і М. Кулхардт, які характеризували це явище передусім як наслідок взаємодії вчителя та учня на уроці крізь призму аналізу їхніх висловлювань, способів інтерпретації цих висловлювань і взаємозв'язків між ними, закономірностей розвитку тематичної структури дискурсу тощо [17]. Надалі цю проблему активно вивчають не лише в галузі дискурсології, але й риторики. Активне опрацювання педагогічного дискурсу та педагогічної риторики зумовлене тим, що педагогічний дискурс є «благодатним ґрунтом» для дослідження загальної теорії дискурсу, оскільки він є дієвим модельним об'єктом аналізу: «учасники навчально-педагогічного дискурсу виконують конвенціональні ролі; дискурс відбувається в межах визначеного місця і часу; „предмет мовлення” визначається типовими програмами; мовленнєві жанри характерні й для інших навчальних дисциплін» [5: 9]. Забезпечуючи вирішення проблеми формування комунікативної компетентності викладача, вчителя, педагогічна риторика як частина загальної риторики також дає змогу «конкретизувати основні положення загальної риторики, демонструвати специфіку застосування правил риторики в реальній мовленнєвій

практиці, визначати теоретичний і практичний аспекти оволодіння професійним мовленням» [4: 55].

В українській науковій думці проблема педагогічного дискурсу має свою історію дослідження, витоки якої, на думку Т. Космеди, сягають педагогічних ідей В. Сухомлинського, який усвідомлював величезні можливості живого слова. У короткому огляді історії становлення педагогічної риторики в Україні дослідниця згадує теорію красномовства дітей шкільного віку, що опрацював видатний педагог, а також ідеї педагогічної риторики А. Макаренка та наукову діяльність Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка та Полтавського обласного інституту післядипломної освіти, що стали осередками дослідження проблем комунікативної компетенції сучасного викладача [8: 24]. Історичну ретроспективу української педагогічної літератури, що створила передумови для формування сучасної теорії педагогічного дискурсу, здійснив ще Іван Франко. Цій проблематиці присвячено два його важливі публіцистичні твори «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» та «Українці». Об'єктом дослідження письменника є літературний і освітянський процеси в Україні Х–ХІХ ст., висвітлюючи які письменник опосередковано описує історію становлення педагогічного дискурсу, характеризуючи також суспільне тло, що здійснювало значний вплив на цей процес [15; 16].

Монографії А. Габідулліної «Учебно-педагогический дискурс» та Н. Голуб «Риторика у вищій школі», а також наукові розвідки учасників наукового семінару «Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки» — це важливі праці в галузі дискурсивної лінгвістики та риторики, що продовжують і доповнюють напрацювання попередніх епох. Як можна зробити висновок уже з самих назв праць, різняться вони передусім об'єктами досліджень: А. Габідулліна опрацьовує проблему навчально-педагогічного дискурсу, Н. Голуб і група львівських дослідників — педагогічної риторики. Ці відмінності принципові, оскільки відразу зумовлюють ракурс дослідження педагогічного дискурсу, вибір підходу до його аналізу: риторика розглядає дискурс вужче, ніж дискурсологія, трактуючи його як процес мовленнєвої поведінки вчителя на уроці, що включає в себе такі аспекти: 1) вербальну поведінку; 2) акустичну поведінку (гучність, висота тону, інтонавання, темп, паузація, ритм); 3) кінесичну поведінку (жести, міміка, поза); 4) просторову поведінку (проксемика, знакове використання простору при мовленнєвій поведінці) [5: 12]. Фактично об'єктом вивчення педагогічної риторики є складна, багатокомпонентна модель поведінки педагога у сфері організованого навчання.

А. Габідулліна зазначає, що педагогічний дискурс і споріднені з ним поняття вживаються в дискурсології, як правило, у чотирьох значеннях: 1) мовленнєва поведінка вчителя на занятті; 2) комплекс текстів, що функціують у межах освітньої сфери; 3) текст як одиниця навчання іноземної мови; 4) спеціалізована клішована різновидність спілкування, зумовлена соціальними функціями та ролями партнерів [5: 30], а це означає, що спектр значень педагогічного дискурсу тут набагато ширший, ніж у риторичі,

оскільки об'єктом дослідження постає, окрім «поведінки вчителя», «комплекс текстів у сфері освіти», «текст як одиниця навчання», «різновид спілкування». Для номінації дискурсу у сфері організованого навчання науковець обрала поняття «навчально-педагогічний дискурс», відмовившись від традиційних термінів «педагогічний», «дидактичний», «навчально-виховний» дискурс, що, на думку дослідниці, відображають лише один бік навчально-педагогічної ситуації – (мовленнєву) діяльність автора підручника чи вчителя, не враховуючи іншого її активного учасника – учня. Перший компонент – «навчальний» – вона пов'язує з діяльністю того, хто навчається, «педагогічний» – з діяльністю того, хто навчає, кваліфікуючи їхні когнітивні дії як синхронізовані для побудови «особливого когнітивно-комунікативного простору» [5: 8]. У дослідженнях Н. Голуб і учасників наукового семінару «Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки» у центрі уваги постають поняття «педагогічний дискурс», «педагогічна риторика», що віддзеркалюють мовленнєву поведінку лише одного з його учасників – педагога, який організовує, скеровує, корегує діяльність учня в навчально-виховному процесі.

З огляду на предмет дослідження А. Габідулліна розуміє під терміном «навчально-педагогічний дискурс» семіотичний процес формування та інтерпретації навчальних текстів у цілісній, замкнутій комунікативній ситуації, зануреній у сферу організованого навчання; він перманентно взаємодіє з навчально-методичною діяльністю її учасників, що оформлюється в їхніх когнітивно-комунікативних стратегіях [5: 8]. Дослідниця подає навчально-педагогічний дискурс не лише як мовленнєву, але й як мисленнєву діяльність його учасників.

У тлумаченні Н. Голуб педагогічний дискурс – це процес мовленнєвої комунікації в різноманітних ситуаціях педагогічного спілкування [6: 198], тобто він постає як мовленнєва діяльність, зумовлена специфікою сфери освіти загалом і кожної конкретної педагогічної ситуації зокрема.

Аналізуючи усталені визначення дискурсу, в одному з яких дискурс отожднюється з текстом, українські дослідники проводять межу між цими поняттями, уважаючи текст елементом дискурсу. У концепціях Н. Голуб і А. Габідулліної текст характеризується як мовленнєвий твір визначеної структури та змісту, укладений відповідно до ситуації та потреб адресата. Вони пропонують такі визначення цього поняття, порівн.: «текст – це мовленнєвий твір, зміст якого інформаційно насичений, логічний, підпорядкований темі й цільовій настанові, має конкретного адресата, відповідне стилістичне оформлення, впливовий і переконливий характер» [6: 167] і «текст у навчально-педагогічному дискурсі – це цілісний мовленнєвий твір визначеного жанру, втілений в усній чи письмовій формі, що характеризуються змістовною і структурною завершеністю, зв'язністю, зорієнтований на сферу організованого навчання і призначений для реалізації пізнавально-комунікативного завдання, що виникло одночасно перед усіма учасниками педагогічного спілкування на певному етапі заняття» [5: 8]. А. Габідулліна вводить поняття «інтертекст», що визначається як сукупність текстів підручника, змістовно

пов'язаних між собою. Інтертекстуальність постає в її дослідженні як «присутність у тексті слідів інших текстів; багатовимірний зв'язок окремого тексту з іншими текстами за лініями змісту, жанрово-стилістичними особливостями, структури, формально-жанрового вираження [5: 181].

Сучасна риторика вирішує проблеми, пов'язані не лише із задумом, метою адресанта, правилами створення ним дискурсів (текстів), але й ефектом, який викликають ці дискурси (тексти) в адресатів (слухачів, читачів), тобто пов'язується з проблемами мовної і комунікативної особистості [2: 13]. Взагалі особистість того, хто говорить, визначається на основі його мовної / мовленнєвої та комунікативної діяльності, яку складають: 1) людина, що говорить, – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність; 2) власне мовна особистість – особистість, яка виявляє себе в мовленнєвій діяльності, володіє сукупністю знань і уявлень про мову; 3) мовленнєва особистість – особистість, що реалізує себе в комунікації, вибирає та здійснює ту чи ту стратегію і тактику спілкування, зреалізовує відповідний репертуар засобів; 4) комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній ситуації [9]. А. Габідулліна в принципі виокремлює та детально характеризує ті самі групи, запроваджуючи щодо характеристики особистості вчителя замість терміну «людина, що говорить» термін «дискурсивна особистість», вважаючи, що саме це поняття адекватно відображає поведінку особистості в типовій комунікативній ситуації. Названа дослідниця описує мовну особистість учителя-філолога і творця підручника, ставлячи на перший план ступінь володіння ним не лише мовою предмету, але й теорією мови: учитель-філолог і учитель-методист постають як «сукупність творчих (лінгвістичних і педагогічних) особливостей і соціопсихолінгвістичних характеристик індивіда, що обумовлюють створення і сприйняття ним мовленнєвих творів, що відображають риси особистості і тому володіють певною когнітивною глибиною, комунікативно-прагматичною спрямованістю, структурно-мовною цілісністю» [5: 61]. На відміну від інших дослідників, А. Габідулліна виокремлює та характеризує, крім дискурсивної особистості вчителя, дискурсивну особистість учня з огляду на динаміку її розвитку та вікові особливості [5 : 72–83].

Н. Голуб номінує особистість учителя як мовно-риторичну, даючи окремо визначення складовим поняття – «мовна» і «риторична» особистість [6: 113–120] та вважаючи риторичну особистість наступним ступенем реалізації мовленнєвої (комунікативної) особистості, оскільки вона не лише демонструє високий культурно-комунікативний рівень соціалізації, але є особистістю впливовою [6: 119]. Т. Космеда та Н. Карпенко характеризують мовну особистість як сукупність властивостей індивіда, які забезпечують породження власних висловлювань та сприйняття ним висловлювань інших [7]. Цікавим є той факт, що в деяких дослідженнях запроваджується текст як учасник педагогічного дискурсу, оскільки сприйняття саме тексту, а не його автора, є обов'язковою умовою для результативної комунікації [12: 131].

Висновки. В українській науковій думці дискурс має давню історію дослідження через мову педагогічної літератури та живе мовлення педагога,

теорію красномовства вчителя, педагогічну риторичку та власне теорію педагогічного дискурсу. Сучасні дослідження педагогічного дискурсу проводяться з урахуванням напрацювань як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, демонструючи різне бачення як самого педагогічного дискурсу, його учасників, так і тексту як важливої категорії педагогічного дискурсу в цілому.

Подальші перспективи дослідження. Подальші наукові розвідки з проблем педагогічного дискурсу можна спрямувати на дослідження мовної особистості з огляду на різні лінгвокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич Ф.С.** Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К. : ВП «Академія», 2009. 2. **Бацевич Ф.** Сучасна риторика, прагматика спілкування і категорія точки зору / Ф. Бацевич // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т.А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 13–21. 3. **Бичко З.** Мовлення педагога крізь призму педагогічної риторики / З. Бичко // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т.А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 46–50. 4. **Вдович С.** Красномовство викладача – передумова успіху його діяльності / С. Вдович // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т.А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 51–61. 5. **Габидуллина А.Р.** Учебно-педагогический дискурс : [монографія] / А.Р. Габидуллина. – Горловка : Изд-во ГППИИЯ, 2009. 6. **Голуб Н.Б.** Риторика у вищій школі : [монографія] / Н.Б. Голуб. – Черкаси : Брама, 2008. 7. **Космеда Т.А.** Індекс комунікативної компетенції та психотип як параметри диференціації мовної особистості (у друці). 8. **Космеда Т.А.** Педагогічна неориторика: до проблеми формування комунікативної компетенції сучасного викладача / Т.А. Космеда // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т.А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 22–33. 9. **Красных В.В.** Этнопсихолингвистика и лингвокультурология / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. 10. **Кочан І.** До проблеми викладання риторики в середній школі / І. Кочан // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т.А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 103–108. 11. **Мацюк З.** Риторика – наука чи мистецтво? / З. Мацюк // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т.А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 109–119. 12. **Романенко Ю.** Комунікативні стратегії педагогічного дискурсу / Ю. Романенко // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т.А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 46–50. 13. **Сагач Г.М.** Риторика : [навчальний посібник для студентів середніх і вищих навчальних закладів] / Г. М. Сагач. – [вид. 2-е, переробл. і доповн.]. – К. : Ін. Юре, 2000. – С. 165–209. 14. **Станкевич Н.** Практичний аспект навчання риторики (інтелектуальність мовлення) / Н. Станкевич // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т.А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 120–129. 15. **Франко І.** Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // І. Франко. Зібрання творів : [у 50 т.] / І. Франко. – К., 1976–1986. – Т. 41. – С. 194–470. 16. **Франко І.** Українці / І. Франко // І. Франко. Зібрання творів : [у 50 т.] / І. Франко. – К., 1976–1986. – Т. 41. – С. 162–193. 17. **Sinclair J.** Towards an analysis of Discourse: The English used by Teachers and Pupuls / J. Sinclair, M. Coulthard. – London : Oxford University Press, 1975.